

Marko Jesenšek

Srečevanja z akademikom Antonom Vratušo

POVZETEK

Vratuša je pokazal, da se je v *Nouvem Zakonu* normiral prekmurski knjižni jezik. Vratuša nam je tako pokazal pravo pot na poti skozi jezik in njegovo spreminjanje, mene pa je usmeril v nadaljnje raziskovanje zgodovinskega razvoja jezika in me pripeljal do spoznanja o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika. Izdali smo Pavlovo slovnico v slovenščini in madžarščini, kar je Vratušo zelo razveselilo, žal pa mi je, da ni več dočakal uresničitve velike želje: znanstveno-kritično objavo Pavlove korespondence izdajo zbranega dela Avgusta Pavla. Nedokončano delo še vedno čaka, da bo država Slovenija prepoznala vrednost in pomembnost takega projekta.

Ključne besede: Vratuša, Avgust Pavel, prekmurski knjižni jezik.

Akademika Antona Vratušo sem »spoznal« v osemdesetih letih 20. stoletja, ko sem se na doktorskem študiju slovenistike začel raziskovati razvoj prekmurskega jezika. Moja mentorica, profesorica dr. Martina Orožen, me je opozorila na Vratušovo razpravo *Jezik »Nouvoga zákona«* in *»Svétéi Evangyliomi«*, ki je leta 1974 izšla v Zborniku Štefan Küzmiča. Vedela je, da je objavljeno besedilo del obsežnejše razprave o jeziku dveh znamenitih prekmurskih soimenjakov, protestanta Števana in katolika Mikloša Küzmiča, zato je predlagala, da »pozabljeni« rokopis poiščem v mariborskih ali soboških knjižnicah in se tako »iz prve roke«, tj. ob »Jožefu Smeju najboljšem predvojnem poznavalcu in raziskovalcu prekmurskega jezika«, seznanim z oblikovanjem knjižne norme v prostoru med Dravo in Rabo. Rokopis sem »našel« v Pokrajinskem arhivu v Mariboru in najprej je pri meni vzbudila odziv urejena in čitljiva pisava. Njena drobnost in natančnost me je prepričala, da gre za miselno zbranega znanstvenika, osredotočenega na raziskovanje svojega narečja in jezika, ki je bil nekoč knjižno normativen. Urejenost Vratuševe pisave je kazala, da gre za človeka, ki spoštuje norme in pravila ter zna slediti svojim zastavljenim ciljem. Rokopis sem prvič bral, ko sem bil star 25 let, toliko kot Vratuša, ko je napisal to razpravo in je zaradi bližajoče se 2. svetovne vojne ni več mogel objaviti. Razprava me je prepričala, da je človek, ki je tako mlad sposoben takih premislekov o jeziku, vreden velikega spoštovanja. Čeprav ga osebno takrat še nisem poznal, sem do njega vzpostavil spoštljiv odnos, ki ga je spodbudila prav Vratuševa jezikoslovna misel, izražajoča utemeljenost in vrednost njegovih raziskovalnih dosežkov. V slovenskem jezikoslovju je takrat še prevladovalo mnenje, da prekmurščina 18. in 19. stoletja ni bila enakovredna knjižni kranjščini in da je Števan Küzmič prevajal Sveto pismo v »nerazvit« prekmurski jezik, ki se nikdar ni osvobodil narečnosti. Vratuša je tako prepričanje znanstveno zavrnil in pokazal, da se je v *Nouvem Zakonu* normiral prekmurski knjižni jezik, ki je na vseh jezikovnih ravneh in v besedju presegel narečne potrebe. Šlo je za prvo strnjeno raziskavo jezika dveh najpomembnejših prekmurskih piscev 18. stoletja, za temeljno analizo in preobrat v razmišljanju o prekmurskem (knjižnem) jeziku. Vratuša nam je tako pokazal pravo pot na poti skozi jezik in njegovo

spreminjanje, mene pa je usmeril v nadaljnje raziskovanje zgodovinskega razvoja jezika in me pripeljal do spoznanja o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika.

Tako je bilo moje prvo srečanje z akademikom Vratušo, za katerega on takrat sploh še ni vedel. Ko sva se kasneje prvič srečala »v živo«, sem vedel, da vzpostavljam poznanstvo, ki bo dolgotrajno in v katerem bom ob Vratuši lahko postajal samozavesten jezikoslovec, saj me je sprejel v skupnost raziskovalcev prekmurskega jezika. Rekel je: »Veš, z ljudmi, ki ne delajo radi, ne sodelujem!« To so bile besede, ki sem si jih zapomnil in jih sprejel za Vratušovo dediščino, zavedajoč se, da takih ljudi v vsakdanjem življenju ne bom srečal veliko. Ko sem kasneje prebral vse, kar je napisal, me je še enkrat presenetil, saj je že kot osemnajstletnik ob zaključku srednje šole neverjetno zrelo razmišljal: »Sreča in blagor je v samospoznanju in delu za skupnost!« Delati za skupne potrebe in cilje določa posamezniku lastnost skupnega ter mu na znanstvenem področju pomaga pri opravljanju svojega poslanstva in doseganju boljših, vrhunskih rezultatov – po Vratuševem prepričanju mora zato vsak znanstvenik izhajati iz humanističnega pogleda na življenje, ki povezuje različne znanstvene discipline, spodbuja sodelovanje, omogoča pošten prenos znanja v prakso in obvladuje negativna nagnjenja ter teži k dobremu. Vratuša nas povezuje na podoben način.

Akademik Vratuša je znameniti Slovenec. Poznal sem ga kot človeka, ki lahko doseže vse, če gre za pravo idejo in je to v imenu dobrega. Prav zato ga sprva nisem razumel, da ni hotel posredovati na ARRS-ju zaradi krivično zavrnjene prijave raziskovalnega projekta o Avgustu Pavlu. Vratuša se je zelo prizadeval za komentirano objavo Pavlove korespondence v znameniti zbirki *Razprave II. razreda SAZU*. Ob priložnosti se je prav zato pripeljal v Maribor in v gostilni na robu mesta mi je med dvournim druženjem, pravzaprav je bila to njegova strokovna predstavitev projekta in jasen pogled na rešitev tega vprašanja, zadolžil, da zberem skupino dobrih raziskovalcev, ki bo opravila to nalogo. Kako značilno za akademika Vratušo: ko se je pojavilo odprto vprašanje, naloga, ki jo je potrebno izpeljati, se nikoli ni obotavljal ali izmikal, ampak je brez odlašanja začel iskati pot končne rešitve. Postavil je jasna

izhodišča, poiskal pot in sodelavce, odprl je vsebinsko razpravo, ki jo je pred tem že tudi sam premislil (v stroki pri njem ni bilo prostora za ideološko politikanstvo, vedno je spodbujal temeljito razpravo), in začel uresničevati načrt. Vratušo je Pavel zanimal kot prekmurski rojak, pesnik, jezikoslovec slavist, zgodovinar, etnolog, kulturnik, pedagog, vzgojitelj in mojstrski prevajalec slovenskih leposlovnih del v madžarščino, predvsem pa kot »zvesti sin dveh narodov«, posrednik med ljudmi, ki jih nepravilne meje omejujejo pri delovanju za skupnost in skupno dobro. Vratuša je zanj dejal, da je »užival znanstveni umetniški in splošno človeški ugled, tako v madžarski kot v slovenski kulturni javnosti«. Pavel je bil vzor, kako se je potrebno povezovati v prostoru, ki je nenaravno razkosano na slovenski, avstrijski in madžarski del. Če smo sposobni razumeti Pavla, razumemo preteklost in lahko načrtujemo prihodnost – da bi jo razumeli, moramo razumeti meje nasploh, njihov vpliv in njihovo spreminjanje, predvsem pa jih moramo presegati in odpravljati. Meje so bile tudi osrednji predmet znanstvenega razmišljanja Antona Vratuše in nenehno je poudarjal, da »dobri medsosedski odnosi odpirajo vrata mednarodnemu sodelovanju«. Meje so namišljene črte. Državna meja omejuje ljudi, jih kot državljane pogojuje in jim povzroča težave, ker se morajo odločati, na kateri strani so. Jezikovna in etnična meja sta določeni s stopnjo jezikovne nadutosti večinskega naroda, ki se noče zavedati, da so pravice velikih omejene s pravicami malih, oziroma da sta svoboda in posluš za majhne tudi svoboda velikih, ki so toliko veliki, kolikor posluha imajo za majhne. In prav Pavel nam je pri preseganju teh meja v svojih znanstvenih delih in pesmih, v katerih je slikal bolečine, ki jih povzročajo meje, dal lekcijo, ki je nismo v celoti razumeli niti do jeli. Veliko raziskav je namenil pravilnemu reševanju in razumevanju jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja v regiji, vprašanju slovenskih obmejnih narečij in jezikovne stičnosti. Prizadeval si je za poseben status slovenskega jezika in za drugačna jezikovna razmerja, kot so bila v slovensko-madžarsko-avstrijskih jezikovnih odnosih uveljavljena do sredine 20. stoletja. Sporočal nam je, da v globalnem jezikovnem, kulturnem in političnem prostoru potrebujemo posrednike, ki »skrbijo« za razumno sobivanje med sosedskimi narodi in načrtujejo jezikovni razvoj, ki dolgoročno zagotavlja obstoj t. i. »malih jezikov« v globalnem svetu.

Tu ni bilo več kaj dodati, Vratuša je bil jasan, Pavlova misel je za Slovence tako pomembna, da jo je potrebno znanstveno kritično ovrednotiti in predstaviti širši javnosti. Takoj po sestanku v Mariboru sem začel uresničevati Vratušev načrt. Kmalu je bilo vse pripravljeno in z izbrano skupino strokovnjakov iz Slovenije, Avstrije in Madžarske sem v sodelovanju z akademikom Vratušo prijavil projekt za objavo Pavlove korespondence in prevod ter izdajo njegove slovnice. Zelo smo si prizadevali za uspeh prijavljenega projekta in uveljavitev Pavlove misli, ki je bila ljuba Vratuši, a na ARRS-ju zanj ni bilo posluha. Čeprav je šlo za nacionalno pomembno vprašanje, to ni bilo dovolj za financiranje. Za ARRS ocenjujejo projekte, ki so vezani na najbolj pomembna nacionalna vprašanja, tujci in tuji recenzent je odločil, da je Pavel preveč obremenjen za evropski prostor (!) in jezikoslovje, zato takega projekta ne priporoča sofinancirati. Zaradi take nerazumljive (in nedopustne!) politike na ARRS-ju je bil projekt zavrnjen in

ustavljen. Razočaran sem prosil akademika Vratušo, naj vendar pomaga in poskuša razložiti odgovornim na ARRS-ju in v državi, da gre za neumno recenzijo in slepo ulico slovenske znanosti, ki jo usmerjajo tujci. Tožil sem mu, da je postalo financiranje slovenske znanosti preveč administrirano, odnos do nje pa mačehovski in narodnostno bos, saj o denarju slovenskih davkoplačevalcev, ki ga razdeljuje slovenska agencija in je namenjen slovenski znanosti, odločajo nevedni tujci. Vratuša je bil žalosten, a prizadetosti, ki je gnala mene, ni pokazal, in me je poskušal pomirjati z besedami: »Pusti, vsaka stvar je za nekaj dobra! Tudi tu se bo pokazalo, da država ne dela prav, cilj bomo dosegli po drugi poti, boš videl, da bo prišlo vse na svoje mesto!« Kasneje smo pridobili druge podpornike, ki so razumeli Pavlov pomen v obmejnem kulturno-zgodovinskem prostoru in so popravili brezbriznost odgovornih do slovenstva – izdali smo Pavlovo slovnico v slovenščini in madžarščini, kar je Vratušo zelo razveselilo, žal pa mi je, da ni več dočakal uresničitve velike želje: znanstveno-kritično objavo Pavlove korespondence izdajo zbranega dela Avgusta Pavla. Nedokončano delo še vedno čaka, da bo država Slovenija prepoznala vrednost in pomembnost takega projekta.

Akademik Vratuša je velika osebnost. V sebi je združeval vse pozitivne moralne lastnosti velikega človeka in znanstvenika. Užival je velik ugled in imel je prav tako velik vpliv v naši družbi, česar pa nikoli ni izkoriščal. Nasprotno, če se je pokazalo, da se je motil (in to je bilo v njegovem dolgem življenju prej izjema kot pravilo), je napako priznal in se je zanj tudi opravičil. To zmorejo le največji! Do tega je prišlo prav v jezikoslovni stroki, na področju, ki ga je odlično poznal in obvladal – pri razumevanju in razlaganju nastanka prekmurskega knjižnega jezika. S svojim sodobnikom, prav tako velikim Slovencem, prekmurskim rojakom in odličnim poznavalcem jezikovnih razmer v prostoru med Muro in Rabo, škofom Jožefom Smejcem, sta imela različen pogled na nastanek in razvoj prekmurskega jezika. Vratuša je zagovarjal jezikovno kontinuiteto od Števana Küzmiča do danes in je razlagal, da je knjižni jezik, oblikovan v prevodu Novega Zakona, neposredno vplival tudi na prekmurske katoliške pisce. Gre za Vratušovo tezo, ki sem jo po njem premalo premišljeno zagovarjal tudi jaz – nihče namreč ne more trditi, da je jezik v katerega je prevedena Biblija, narečje. Sveto pismo je knjiga vseh knjig, ne le verska, teološka, ampak tudi leposlovnost, filozofska..., vsega tega se v narečju ne da zapisati, upovediti. Vratuša je zato postavil tezo, da so katoliški pisce, najprej pa Mikloš Küzmič, jezikovno sledili Števanu in nadaljevali jezikovno tradicijo njegovega Novega Zakona. Smej je dokazal, da ta predpostavka ne drži v celoti in da je Mikloš jezikovno veliko bolj samostojen in neodvisen od Števana. V jezikoslovni stroki sta glede razvoja prekmurskega knjižnega jezika soobstajali dve tezi in težko vprašanje je bilo razrešeno šele leta 2005, ko sta je Vratuša na Slavističnem kongresu v Lendavi povedal, da se je motil in da ima Smej prav. Smej je namreč poznal latinski zapis (in ga je tudi prevedel v slovenski jezik ter objavil), iz katerega je razvidno, da Mikloš Küzmič nikoli ni imel v rokah Števanovega prevoda nove zaveze iz stare grščine v prekmurski jezik, ker zato ni imel posebnega dovoljenja katoliškega škofa Sylja za branje protestantskega prevoda Svetega pisma. Vratuša tega pomembnega dejstva ni poznal,

zato pa se je v Lendavi pokazala njegova zavezanost do resnice in znanstvene poštenosti. Priznal je, da se je zato motil, saj je njegova teorija izhajala iz napačnih predpostavk. Smeju in slavistični stroki pa je odkrito sporočil: »Bil sem mlad, ko sem pisal o jeziku Števana in Mikloša Kūzmiča in nisem poznal vseh okoliščin /.../. Nisem pomislil, da bi katoliški pisec moral imeti škofovsko dovoljenje za branje protestantskih knjig.« Priznal je napako in dejal: »Škof Smej ima prav!« Tega ne zmore vsak! Tak je bil akademik Vratuša, tako je vzgajal tudi tiste, ki smo se z njim družili, in prav je, da to njegovo pot inpozitivno misel nadaljujemo tudi naprej.

Moje zadnje srečanje z akademikom Vratušo je prav tako povezano z Avgustom Pavlom – leta 2016 smo obhajali sto tridesetletnico njegovega rojstva in se spomnili sedemdesetletnice njegove smrti, tako da sem na Cankovi organiziral znanstveni simpozij. Brez akademika Vratuše ni šlo, čeprav je takrat že zakorakal globoko v sto in eno leto svojega življenja. Bil je uvodničar in prvi predavatelj, predvsem pa siva eminenca vsega in vseh, ki smo se ukvarjali z vprašanjem prekmurskega jezika, literature in kulture. Pozdravil je vse udeležence simpozija in takoj dodal, da bo za predstavitev svojih misli in raziskav potreboval malo več kot petnajst minut. Razumljivo je, da zanj petnajstminutna omejitev za nastop ni veljala, predlagal pa sem tudi, da po pozdravnih besedah sede, ker bo tako lažje predaval. Tega ni želel in je rekel, da se od predavatelja v javnosti pričakuje, da nastopa stoje. V stodrugem letu starosti je urejeno predaval 25 minut, ne da bi se mu misel enkrat samkrat izgubila ali zašla. Govoril je »iz glave«, v roki je imel le drobčen listek, ne večji od njegove dlani, na katerem je imel zapisane štiri besede; to so bili štirje miselno urejeni in medsebojno povezani sklopi, ki jih je predstavil na simpoziju.

Pred seboj je imel čisto majhen listek, na njem je imel napisane štiri besede, ne stavke, in govoril je 25 minut, ne da bi mu misel zašla ali da bi izgubil rdečo nit. Ko se je že zdelo, da je odjadral s kakšno zelo dolgo povedjo, jo je zaključil s piko, tako kot da bi bral zapisano in ne bi prosto govoril. Poudaril je, da je Pavlov »osebni znanstveni, umetniški in splošno človeški ugled narastel tako v madžarski širši kulturni javnosti kakor v Sloveniji in širše na Balkanu« ter opozoril na njegov študij južnoslovanskih jezikov in »poglobljanje razgleda po zgodovinski in kulturni povezanosti narodov in sodobni književnosti narodov južne Evrope«, predavanje pa je zaključil s sporočilom, da je bil Pavel »ustvarjalni znanstveni, prevajalski in neutrudljivi kulturni posrednik med narodi Alpsko-panonskega prostora«. Po končanem predavanju je ves čas simpozija sedel v prvi vrsti v dvorani, aktivno spremljal nastopajoče in se vključeval v razpravo. Zvečer se je udeležil še proslave in se nam nato pridružil na večerji, ki se je zavlekla pozno v jesensko noč – takrat je bila njegova stoprva jesen.

Kmalu zatem sem pripravljala tudi znanstveno monografijo s tega simpozija. V dogovoru z Antonom Vratušo sem jo naslovil Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci, v njej pa je objavljen tudi njegov zadnji znanstveni članek, ki ga je dokončal decembra leta 2016. Predlagal sem mu, naj dovoli prepisati njegov govorni nastop na simpoziju, ker imam ohranjene posnetke, vendar se ni strinjal, ker je želel za objavo svoje misli še bolj jasno in razumljivo oblikovati. Med elektronsko korespondenco imam ohranjen naslednji dopis:

Dragi Marko, v priponki pošiljam, kar je bilo mogoče napraviti v prekratnem času, ki nam je bil vsem dodeljen. Še enkrat ga bom pregledal in če bo le mogoče morda v toku jutrišnjega dne preko moje hčerke, ki je v Beogradu, poslal še kakšen dodatek. Pošiljam besedilo tudi gospe Suzani Weitlaner, predsednici Kulturnega društva čl. 7. Mogoče za dopolnilo o delovanju tega društva. Lep pozdrav. Srečno, Vran. Odgovoril sem mu, da se ne mudi tako zelo, naj si vzame čas in v miru napiše, kakor je načrtoval. Najina zadnja korespondenca, kratek odgovor na »podaljšani rok« za pripravo prispevka, je datirana z 2. 12. 2016: *Dragi Marko, odlična vest. Dopolnjeno besedilo pošljem najkasneje v četrtek osmega decembra iz Ljubljane. Lep pozdrav in srečno, Vran.*

Besedilo z naslovom *Šele politika dobrega sosredstva sosednjih republik Slovenije, Madžarske in Avstrije je odprla pot besedi Avgusta Pavla na celotnem alpsko-panonskem prostoru* je poslal do dogovorjenega datuma in je objavljeno v 120 knjigi mednarodne humanistične knjižne zbirke Zora. Razmišljanje o medkulturnih odnosih in sodelovanju med narodi je zaključil z mislijo o sodelovanju in povezovanju, kar je edino zagotovilo za uspešno in dolgoročno sožitje narodov:

Z zadovoljstvom dodajam, da Kulturno društvo člen 7 za deželo Štajersko že 15 let odmevno deluje v prostorih nekdanjega doma družine Pavel v Potrni (Laafeld). Tako beseda Avgusta Pavla, zvestega sina dveh narodov, danes deluje med Slovenci, Avstrijci in Madžari na celotnem alpsko-panonskem prostoru. Po besedah Susanne Weitlaner (2016) Kulturno društvo člen 7 želi po svojih možnostih nadaljevati Pavlovo vsestransko delovanje: »Pavlova hiša je kulturni center Slovencev in Slovenk na avstrijskem Štajerskem in želi po svojih možnostih kot on graditi mostove med Slovenci in Avstrijci ter tako nadaljevati Pavlovo vsestransko delovanje in povezovanje.«

Takrat nisem slutil, da se je s tem zaključilo tudi najino dolgoletno poznanstvo, ki ga je povezovalo zanimanje za prekmurski jezik in kulturo. 30. julija 2017 je akademik Anton Vratuša, znameniti Slovenec, umrl v Ljubljani.

Slika 1. Na simpoziju o Pavlu na Cankovi.

Slika 2. Rokovanje akademika s Pavlovo hčerko Judith Pavel, na desni pa stoji nekdanji rektor Univerze v Sombotelu.